

KOZMA TAMÁS:

A KULTURÁLIS INNOVÁCIÓ TERÜLETI TERJEDÉSE

Ebben a tanulmányban¹ egy kulturális magatartás változásának területi szabályszerűségeit keressük, hogy hozzájárulhassunk az innováció-orientált terület-fejlesztési politika kialakításához, esetleges fejlesztési prioritások ajánlásához.

A szakirodalom² föl hívja figyelmünket arra, hogy az innovációk terjedése – amelyeket jelen összefüggésben kulturális magatartásváltozásként értelmezünk – nemcsak a befogadók, hanem a kibocsátók szempontjából is vizsgálható, sőt a közvetítők sajátos szerepet töltenek be. Ennek megfelelően beszélt régebben a szakirodalom különféle (hierarchikus és szomszédsági) terjedési, terjesztési és befogadási modellekről. Ezek azonban, számos empirikus vizsgálat tanulságai szerint nem választhatók el megbízhatóan egymástól, tehát sokkal inkább egyfajta „ideáltípusnak” tekinthetők. Újabban eredményeket értek el a közvetítők magatartásának szimulálásával. A külföldi szakirodalomban nem találtunk megbízható előzményeket a kulturális magatartások változásának területi vizsgálatáról; a szakirodalom inkább csak az ún. *ecological fallacy* veszélyére hívta föl a társadalomkutató figyelmét.³ Egy némely hazai előzmény azonban – többek közt saját kutatásainkban is – volt.⁴

I. A vizsgálatról

A kulturális magatartás, amelynek jellegzetességét és változásait vizsgálni próbáljuk, egy hetilap, a *Heti Világgazdaság* (a továbbiakban HVG) előfizetésének változása a hetvenes és nyolcvanas évek fordulóján, valamint a nyolcvanas évek elején (1979–1983). A lap 1979-ben indult, és sajátos szint képvisel a hetilapok között; sokat tanulva például a londoni *Economist* stb. profiljából, formájából. Gyors népszerűségét tanulmányozva föl hívhatjuk a figyelmet két szempontra. Az egyik az a hangsúlyozottan közgazdasági megközelítés, amellyel a szerkesztőség valamennyi felmerült kül- és belföldi kérdéshez közelít. Ez a szemléletmód terjedőfélben van, különösen bizonyos értelmiségi (és nemcsak értelmiségi) társadalmi csoportban. A másik az a körülmény, hogy a lap mintegy „rájátszott” a hetvenes és nyolcvanas évek fordulójának gazdaságirányítási váltására. E folyamatok – ti. a reform propagandája és maga a lap, annak terjedése – különösen az első években egymást erősítették. Úgy véljük, egy ilyen profilú lap elterjedésének első néhány évét közelről megfigyelni jó empirikus anyagnak bizonyulhat a sajtótermékekkel kapcsolatos lakossági maga-

tartásváltozás vizsgálatához. E vizsgálat időhorizontja az első öt esztendő, 1979–1983.

A HVG elterjedésének empirikus adatait az előfizetések alapján gyűjtöttük össze. A vizsgált években a december 31-i állapotot vettük figyelembe (kivételt képezett 1983, amikor adatgyűjtési okokból július 31-ét figyeltük). Kérdés, miért nem az eladott lapszámokra figyeltünk. A lap nagyjából fele részben előfizetésben kel el (kezdetben természetesen nem így volt), s ez lehetővé teszi, hogy egy lépéssel közelebb menjünk a fogadóhoz, az olvasóhoz. Az eladott, illetve ún. remittendaként megmaradt lapszámok hétről hétre való figyelése tanulságos lehet az olyan innovációkutatás számára, amely a propagátorok területi elhelyezkedésére és annak változásaira figyel. Mi viszont – mivel kulturális magatartásváltozást kívántunk jellemezni – sokkal inkább a stabilnak tekinthető lakossági döntéseket figyeltük meg. Az előfizetés, megítélésünk szerint, ilyen döntésnek tekinthető.

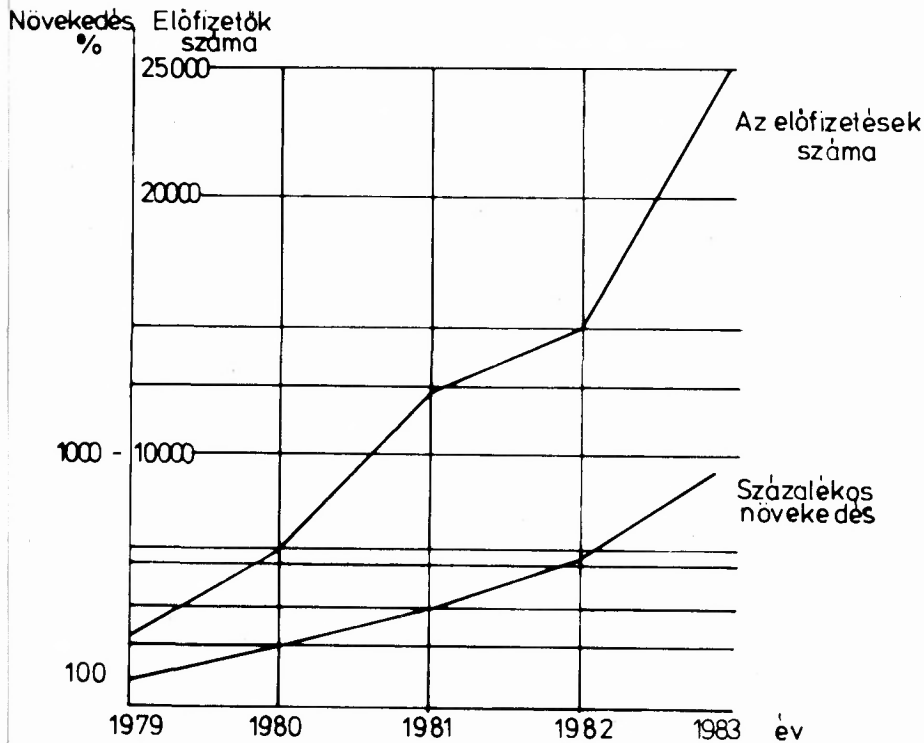
Az elmondottakból következik, hogy adatgyűjtésünk alapegysége a postahivataloknál elfogadott egyéni előfizetések településszinten aggregált mennyisége volt.⁵ Mint a területi kutatásoknál egyébként is, a területi egység – esetünkben a „település” – kiválasztása mégsem problémamentes. A postahivatalok hálózata ugyanis – amely egyébként Magyarországon európai összehasonlításban is imponálón sűrű – nem vagy csak nehézkesen követi a településhatárok megváltoztatását és a települések jogállásában bekövetkezett változtatásokat. Így fordulhatott elő néhány esetben, hogy a postai nyilvántartás még őrzött olyan településneveket, amelyek pillanatnyilag már csak településrészeknek számítanak (például Szőny). Ilyenkor az 1980-as jogállást vettük figyelembe.

Legfontosabb megállapításainkat előrebocsátva elmondhatjuk, hogy a HVG c. lapot 1983 közepén – amikor adatgyűjtésünket lezártuk – 25 500-an fizették elő országszerte, több mint 1370 településen. Nem mindegy természetesen, hogy mekkora településeken; hiszen ha az előfizetések száma például nagyvárosban gyorsan emelkedik, ez még nem jelenti a viszonylagos elterjedés megnövekedését. Ezért a terjedés „mérésére” két mutatószámot is kialakítottunk.⁶ Az egyik mutató, amelyet „relatív elterjedtségnek” neveztünk el, az adott területi egységben megfigyelt előfizetések számát népességszámra vetíti (ezrelékekben, 1980-as adatok). Ez, mint majd látni fogjuk, „kiszűri” azt a különbséget, amely a települések népességszámának különbségeiből adódik, ha az előfizetések változásait figyeljük. A másik mutatóval mérni kívántuk a terjedés intenzitását. Ezért az 1979–83 közötti előfizetések közti különbséget vetítettük a már említett népességszámra. Ezt neveztük terjedési mutatónak. Már előljáróban megjegyezzük azonban, hogy terjedési mutatónkat a következő elemzésben viszonylag kevésbé tudtuk fölhasználni. Nem utolsósorban azért, mert az elemzésből számos település maradt ki így, mivel 1979-ben még nem fizettek elő.⁷

II. Előfizetések országosan, megyeileg és település-kategóriánként

1979-ben, a HVG indulásakor országosan 2649 előfizetőt regisztráltak. Négy évvel később, mint már említettük, több mint 25 ezret. Ez tízszeres emelkedés; sajtótermékeink történetében valósággal példa nélkül áll. Ha az indulás évét tekintjük bá-

Az előfizetések számának országos
alakulása és mértéke
1979 = 100

1. ábra

zisnak, ez az emelkedés 964 %-os. Különösen gyors növekedést tapasztalhatunk 1980–81 között, de még inkább 1982–83 között.

A grafikon (lásd az 1. ábrát) egy kezdeti és egy közbenső törés után meredeken emelkedik. Ha ezt a törést „kiegyenesítjük”, például az 1980–82 közötti adatok trendszámításával, akkor egy kezdetben lassan, később pedig gyorsulva emelkedő görbe képét kapjuk. Az 1. ábra második görbéje – amely az előfizetések 1979-hez viszonyított százalékos növekedését mutatja be – érzékelteti, hogy mire gondolunk.

Ha meghosszabbítanánk, vajon meddig emelkednék ez a görbe? A sajtópropagandista és a kutató itt persze másként spekulál. A sajtópropagandista maximális példányszámot szeretne elhelyezni, ezért további meredek, ha nem is mindig törésmentes növekedésben bíz. A kutató viszont fölismerheti ebben a görbében a *logisztikus trendfüggvény jellegzetes S-alakú görbéjének egyik, növekedési felét*. Különösen kifejezően látszik ez a láncviszonyszámokat ábrázoló görbén. Az ilyen logisztikus függvény – amely lehet szimmetrikus, de lehet késleltetett, négyzetes (JOHNSTON, GOMPERTZ stb.) függvény is – előrevetíti az elterjedés, az ezt megelőző megismerés (lappangás), valamint az ezt befejező telítődés, stagnálás szakaszát. Olyan jelenség, innováció terjedését (befogadását) szerencsés területileg is vizsgálni, amely a gyorsuló, az elterjedő szakaszban van. Minden jel arra mutat, hogy a HVG előfizetése éppen ilyen.

Ez az országosan aggregált előfizetésszám azonban csak ilyen általános jellemző megállapítására alkalmas. Kérdés, hogy az ország eltérő területei között találunk-e valami kezdeti különbséget az előfizetések számának alakulása között. Kiindulásképpen – még mindig viszonylag magasan aggregálva – az ún. tervezési-gazdasági körzeteket vagy másként: régiókat választottuk. A megoldás a következő. Kimutatható, hogy e régiók – különösen az észak-alföldi és a dél-alföldi, kisebb mértékben a déldunántúli – egyfajta szellemi központot és vidékét alkotnak. Elképzelhető tehát, hogy *a régiók vélt vagy valóságos szellemi regionális központjai* – amelyek nagyjából egybeesnek ún. felsőfokú, kiemelt felsőfokú központjaikkal, vidéki nagyvárosainkkal – *egyfajta transzfer szerepét játsszák*. Ahol az ilyen központ eredményesen működik, ott a régió belül nagyobb lehet az előfizetések terjedése. Lássuk a föltételezésünket az adatok tükrében!

Az 1. táblázat az egyes körzetek előfizetőinek arányát tartalmazza az összes százalékában. 1979-ben magasan az észak-dunántúli és a dél-alföldi régió vezetett az előfizetések terén, és a központi körzet van leginkább elmaradva. Nem nehéz kitálatni az okát: a fővárosban könnyen és sokan megkaphatták a lapot a standokon, ehhez nem kellett az előfizetés. A lap terjedését, ha úgy tetszik, épp az mutatja, hogy négy évvel később mindennek ellenére is 10 %-kal részesedik az összes előfizetőkből; ugyanannyival, mint az észak-dunántúli régió. Holott az indulás évében a központi régió előfizetési csak 5 %-át tették ki az országosnak, míg az észak-alföldi körzet 14 %-kal részesedett.

Kiindulásunkhoz visszatérve, most a leggyorsabb növekedéseket hasonlítjuk össze. Ha igaz lenne a gyanúnk, hogy a szellemi élet ún. regionális központjai már közrejátszanak az előfizetések számának alakulásában, a leggyorsabb növekedést tulajdonképpen az észak- és a dél-alföldi régióban kellene kapjuk, kisebb mértékben

Az előfizetések megoszlása az összes százalékában tervezési-gazdasági körzetenként, 1979–83

1. táblázat

Körzetek	1979	1980	1981	1982	1983
Központi	4,9	10,2	11,0	12,0	10,0
Észak-dunántúli	29,1	26,1	23,7	21,8	22,2
Dél-dunántúli	5,7	12,2	13,7	16,2	17,7
Észak-alföldi	14,0	9,6	10,9	10,8	10,6
Dél-alföldi	30,6	26,5	26,0	25,0	25,0
Észak-magyarországi	15,5	15,0	14,7	14,2	14,5
Összesen:	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

a dél-dunántúli körzetekben (1. táblázat). Nos, országosan is a *leggyorsabb növekedést éppen a dél-dunántúli régióban figyelhattuk meg* (1979-hez viszonyítva csaknem 2300 %); a második leggyorsabb növekedést pedig a központi körzetben (1500 %). A jelenségben nyilván közrejátszhat a közgazdasági egyetemi oktatás jelenléte. A másik három körzet közt ilyen szempontból úgyszólván nincs is különbség; az észak-magyarországi régió valamivel gyorsabban növekedett, de a kiszemelt három, állítólag regionális szellemi központtal (is) rendelkező körzet bizony csaknem pontosan egyforma növekedést mutat. Ez, érdekes módon, az egész növekedési pályára érvényesnek látszik, legalábbis 1983 közepéig, ameddig megfigyeléseink tartottak. Csupán az 1980-as évben nem dőlt meg, hogy az Észak-Alföld számottevően elmarad a Dél-Alföldtől és az Észak-Dunántúltól, vagy fölzárkózik hozzá. Elgondolásunkat tehát a szellemi élet regionális központjainak jelentős transzmissziós hatásáról,⁸ ezeknek az adatoknak a fényében, úgy látszik, el kell vetnünk. Ez annál is elgondolkodtatóbb, mert az így együvé kerülő régiók közt nagyon is jelentős különbségek vannak.

Korábbi, főként a felsőoktatásra és a felsőfokú végzettségű szakemberellátottságra vonatkozó elemzéseink⁹ szerint is – egybehangzóan más hasonló analízisekkel – igen jelentősek az eltérések az észak-dunántúli, valamint az észak-magyarországi régió kulturális arculata között is, amint infrastrukturális és egyéb ellátottságuk közt is nagy különbségek vannak. Oktatás- és szakképzésfejlesztési javaslatainkban például ezeket a régiókat egymástól is, az alföldiektől is következetesen külön kezeltük. Másfelől viszont a dél-dunántúli körzetnek nem ismerjük egyelőre semmi olyan sajátosságát, amely magyarázatul szolgálna ennek a kiugróan magas növekedésnek. Sőt, a főváros közelsége és hozzáférhető áruspéldányok ellentmondanak a központi körzetben is az előfizetések gyors növekedésének.

Az elmondottak úgy foglalhatók össze, hogy a *dél-dunántúli régióban kb. 1981-től az előfizetések az exponenciálisan növekvő szakaszba léptek*. A központi körzet 1981–83 közötti stagnálását okozhatja egyfajta relatív telítettség is – bár ez azért szokatlan lenne –, vagy inkább mégis az áruspéldányok jelenléte a fővárosi újságos standokon, esetleg az a tény, hogy itt a félévi előfizetéseket regisztráltuk, amikor a fővárosiak nyaralni mennek. Maradék más régióink viszont – eltekintve egyéb igen nagy fejlettségbeli és fejlődésbeli különbözőségeiktől – sokkal inkább a lappangás, a megismerés szakaszában látszanak lenni.

Az előfizetések relatív elterjedtsége * tervezési-gazdasági körzetenként, 1979–83

2. táblázat

Körzetek	1979	1980	1981	1982	1983	Terjedési mutató**
Központi	0,13	0,64	1,16	1,85	1,97	1,84
Észak-dunántúli	0,41	0,86	1,31	1,76	2,32	1,91
Dél-dunántúli	0,10	0,54	1,02	1,75	2,48	2,37
Észak-alföldi	0,39	0,62	1,18	1,69	2,17	1,78
Dél-alföldi	0,42	0,85	1,40	1,95	2,53	2,10
Észak-magyarországi	0,29	0,66	1,06	1,50	2,00	1,70

Megjegyzés:

*Az elterjedések száma az adott évben, a népességszáma (1980) vetítve.

**Az előfizetések számának növekedése 1979–83. között, a népességszáma (1980) vetítve.

A 2. táblázatban bemutatott mutatók azonban tovább színezik a képet. Ha ugyanis az előfizetéseket régiók lakosságszámára vetítjük, módosulnak a növekedési rangsorok. Mindenekelőtt terjedési mutatónk értékeire hívjuk föl a figyelmet; ez ugyanis a dél-dunántúli régió után a dél-alföldit és az észak-dunántúlit jelzi olyan-
nak, mint amelyben az előfizetések arányszáma — egybevetve az ott élő népesség számával — dinamikusan növekedett. A sorban az észak-magyarországi régió került most a leghátrább; de e központi körzet is hátulról a harmadik (!). *Úgy fest, hogy az előfizetések dinamikus növekedése terén mégiscsak a dél-alföldi régió kerül a második helyre*, igaz, vetekedve az észak-dunántúli körzettel. Mégsem vetjük el tehát egészen az imént megfogalmazott hipotézisünket a szellemi élet regionális központjainak hatásáról, bár módosítanunk kell. Valahogy így: az észak-dunántúli régió általános fejlettsége jól tükröződik az előfizetések relatív elterjedtségében, valamint a terjedési mutató értékében. Ugyancsak a várakozásnak megfelelően tükröződik most már az észak-magyarországi körzet viszonylagos elmaradottsága is. A dél-alföldi régió előbbre kerülését tudjuk be annak, hogy regionális szellemi központja (ez itt most persze csak munkahipotézis) valóban egyfajta kulturális szervező erőt jelent. Ilyen, úgy tűnik, az Észak-Alföldön még mindig nincs. A Dél-Dunántúlra azonban így sincs kellő magyarázatunk.

További magyarázatért megpróbáltunk a megyesoros előfizetési adatokhoz fordulni. Az összes százalékában bontott összehasonlításokat véve figyelembe (3. táblázat), először is jelentős időbeli eltolódásokat figyelhetünk meg. A lap indulásakor magasan kiemelkedett Bács-Kiskun megye (14 %), és messze elmaradt Tolna (0,6 %). Ez a két érték jelzi a szélsőségeket, amelyek közt az előfizetések aránya a megyék skáláján ingadozott. 1983-ban az olló jóval szűkebbre zárult. A hajdan éllovas Bács-Kiskun ebben az évben már csak 7 %-kal részesült az összes előfizetőkben; Tolna megye fölzárkózott (több mint 3 %). Az élen Borsod-Abaúj-Zemplén és Pest megye állnak 9–10 %-kal; nem sokkal tőlük elmaradva Csongrád, majd Baranya és Hajdú-Bihar (6–7 %).

E megoszlások, sajnos, önmagukban nem tisztítják, inkább homályosabbá teszik a képet. Ha az előfizetések számát — nagyságrendi csoportosításban — térképen

Az előfizetések megoszlása megyénként az összes százalékában, 1979–83

3. táblázat

Megyék	1979	1980	1981	1982	1983
Bács-Kiskun	14,0	9,4	8,7	6,8	7,0
Baranya	2,0	5,0	5,0	6,5	6,2
Békés	6,5	4,3	5,3	5,6	5,4
Borsod-Abaúj-Zemplén	9,4	9,3	8,0	8,4	9,3
Csongrád	6,7	8,5	7,5	7,7	7,7
Fejér	7,4	6,7	5,6	5,6	5,6
Győr-Sopron	5,7	5,1	4,4	4,3	4,6
Hajdú-Bihar	8,7	5,3	6,0	6,0	6,1
Heves	3,5	3,7	3,8	3,6	3,0
Komárom	6,5	6,3	5,3	4,5	4,6
Nógrád	2,6	2,3	2,7	2,6	2,2
Pest	5,0	10,2	11,0	12,0	9,9
Somogy	1,6	3,3	3,7	3,8	4,6
Szabolcs-Szatmár	5,4	4,3	5,0	4,7	4,5
Szolnok	3,3	4,4	4,6	4,8	4,8
Tolna	0,6	1,3	1,9	2,3	3,1
Vas	2,1	1,8	3,0	2,7	2,7
Veszprém	7,3	6,2	5,3	4,7	4,8
Zala	1,6	2,6	3,2	3,6	3,9
Összesen:	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

is ábrázoljuk, talán valamivel többet mondhatunk (vö. az 1–4. térképek mellékárát). 1979-ben, mint látható, a dél-dunántúli régió három megyéje volt előfizetésekben a leginkább lemaradva; Somogy és Baranya dinamikusabban, Tolna lassabban változott az évek folyamán. 1983-ra a dunántúli megyék egy, a közepesnél alacsonyabb szinten álltak meg; Baranya és Fejér kivételével – ők az átlagnál több előfizetést mutathattak föl. Ha a jelzett térképeket ismét végiglapozzuk, az elmondottakból jellegzetesen eltérő előfizetésszámokat találunk Bács-Kiskunban, Csongrádban, Békésben és Hajdú-Biharban; Bács-Kiskun megye magas előfizetési szintről fejlődött tovább, és már 1982-ben elérte a legmagasabbnak látszó kategóriát (1983-ra kiderült: létezik ennél magasabb csoport is). Csongrád és Békés megye alacsonyabb szintről zárkózott föl; a két megye közül Csongrád látszik a dinamikusabbnak. Az északkeleti megyék ezzel szemben elmaradnak, és Hajdú-Bihar csak 1983-ban zárkózik fel az előbbi csoporthoz, míg Szabolcs-Szatmár egy kategóriával lejjebb csúszik.

Az elmondottakra két magyarázat kézenfekvő, valószínűleg együttesen. Az egyik az alföldi települések nagyobb lélekszáma, aminek következtében értelem szerűen itt van több előfizető is. De ez csak részben igaz. Igaz Bács-Kiskunra és Csongrádra; kevésbé igaz Békésre és még kevésbé Szolnokra. Érdemes tehát figyelembe venni egy további magyarázatot is. *Egy-egy nagyváros közelsége – nem utolsósorban pedig éppen előfizetési statisztikái*, amelyek a megyei átlagokba bele vannak mosva – jelentősen emelik az illető megye előfizetéseit. És valóban: egyfelől Baranya megyében ott van Pécs, másfelől Borsod-Abaúj-Zemplénben Miskolc. Csongrádot valószínűleg

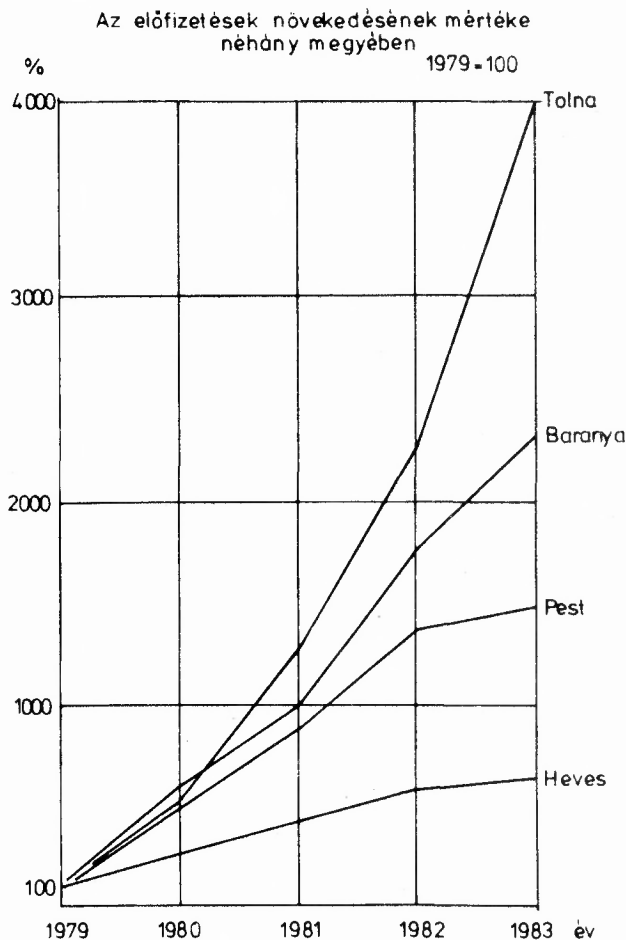
Szeged emeli, statisztikáival mindenesetre. És most visszatérhetünk újra a szellemi élet regionális központjairól mondottakra: hiszen az észak-alföldi körzetekben, de még Hajdú-Biharban is, érdekes módon, Debrecen hatása kevésbé érzékelhető. Ugyan-így: az észak-dunántúli körzet egymással vetélkedő nagyvárosai (Veszprém, illetve Győr, részben Szombathely) emelik ugyan megyéik statisztikáit, de mégsem egyértelműen. Vas folyamatosan el van maradva, és Komárom is megelőzi Győr-Sopront.

Mindez azonban még mit sem mond a dinamikáról. Hipotézisünk szerint *az alföldi megyéket részben lakosságszámuk, részben viszont regionális centrumaik emelik ki a többi megye közül.* Érdemes ezzel a hipotézissel egybevetni a megyékben az előfizetések növekedésének mértékét. A legdinamikusabb növekedést a leginkább lemaradt Tolna mutatja 1979–83 között; hozzá hasonlóan alacsony szintről indult és dinamikusan fejlődött Baranya, Somogy és Zala, kevésbé dinamikusan, de azért kiemelkedően Szolnok és Pest megye. Ha Baranyát kivesszük a sorból, akkor mind olyan megye, amelynek nincs nagyvárosi központja, s így nem is emeli meg az előfizetési statisztikákat (Budapest adatait nem vontuk be a megyei elemzésbe). Baranya az egyetlen olyan lemaradt megye, amelynek nagyvárosa van, és kiugróan dinamikusan is fejlődött. Részben itt találjuk a dél-dunántúli régió imént még megmagyarázhatatlannak tűnő előfizetési dinamizmusát. Itt minden bizonnyal egy olyan nagyváros működik, amely nélkül a közvetlen környéke, a megye igen elmaradott lenne. Egyéb infrastrukturális mutatók is visszatérően ezt tükrözik.

További két kategóriát különíthetünk még el. Az egyik azok az alföldi megyék, amelyekben kiemelt felsőfokú központ van (például Csongrád, Hajdú-Bihar). Ezek a megyék magasabb szintről indultak, bár dinamizmusuk elmarad az iménti csoportétól. Ide sorolhatjuk Borsod-Abaúj-Zemplént is, ahol Miskolc és a vidéke föltételezhetően kissé hasonló viszonyt alakított ki, mint Pécs és Baranya. Hajdú-Bihar ismét nem illeszkedik a sorba; Debrecen nem „működik” annyira hatékonyan, mint, mondjuk, Szeged. Ezekben a megyékben a településnagyság is minden bizonnyal hozzájárult egy, már kezdetben is viszonylag magas előfizetésszám kialakulásához; ehhez hozzásegített még „a város”. Az észak-dunántúli megyék eszerint az átdat sor szerint is jóval kiegyenlítettebben fejlődtek, annak ellenére, hogy mint említettem, itt is találhatók valódi „nagyvárosok”. Érdekes, hogy Szombathelyen és Vas megyében az előfizetők száma alacsony, növekedésük azonban dinamikus. Számban Zalához, dinamikában, mondjuk, Csongrádhoz hasonlítható. Ez azt is jelentheti, hogy egy Baranyához hasonló településviszonyú és társadalmi-gazdasági fejlettségű failurendszert nem segít olyan nyomatókkal nagyváros, mint Pécs Baranyát. Az eredmény: más indulási szintről is csak azt tudja produkálni, amit – a maga jóval magasabb szintjéről – Csongrád, ahol viszont a nagyváros is közrejátszik.

Az elmondottakból úgy látszik, hogy a *magas indulási szintet a települések nagysága, illetve a városi közelség határozza meg*; a dinamikában egyértelműen az játszik közre, ha valamelyik megye kezdetben elmaradott volt. 2. ábránkon néhány kiválasztott megye előfizetési adatait, illetve azok növekedését mutatjuk be. Az elmondottak alapján úgy látszik, hogy Tolna és Baranya megye egy valóban exponenciálisan növekedő szakaszban vannak (és itt visszaülünk arra is, amit a dél-dunántúli régióval kapcsolatban már leírtunk). Pest és Heves között van ugyan jelentős különb-

ség, de egyben hasonlítanak egymásra: mindkét esetben, de különösen Heves esetében egyelőre még csak az ún. „lappangási” szakaszt érzékelhetjük.

2. ábra

A településnagyság zavaró hatásait próbáljuk meg számított mutatóinkkal ki-küszöbölni (4. táblázat). A relatív elterjedtség 1979-ben 0,06–0,66 között szóródott, azaz tízszeres különbségeket tapasztalhattunk. 1983-ra nagyfokú kiegyenlítettség jött létre. *A gyors terjedésnek alighanem néhány típusát vázolhatjuk föl.*

Az első Baranya, amelyben egy rendkívül alacsony relatív elterjedtséget négy év alatt az egyik legmagasabb elterjedtség váltott föl. Ebben föltételezésünk szerint, Pécs statisztikai és transzmissziós hatása is tükröződik. A másik típust Csongrád

Az előfizetések relatív elterjedtsége * megyénként, 1979–83

4. táblázat

Megyék	1979	1980	1981	1982	1983	Terjedési mutató**
Bács-Kiskun	0,66	1,01	1,56	1,80	2,39	1,73
Baranya	0,12	0,71	1,19	2,14	2,77	2,65
Békés	0,40	0,60	1,23	1,93	2,41	2,01
Borsod-Abaúj-Zemplén	0,31	0,71	1,01	1,47	2,22	1,91
Csongrád	0,39	1,14	1,68	2,52	3,28	2,89
Fejér	0,47	0,98	1,36	1,99	2,57	2,09
Győr-Sopron	0,35	0,74	1,06	1,49	2,09	1,73
Hajdú-Bihar	0,41	0,59	1,11	1,63	2,14	1,72
Heves	0,27	0,64	1,12	1,52	1,66	1,40
Komárom	0,53	1,9	1,69	2,74	2,74	2,21
Nógrád	0,29	0,59	1,15	1,63	1,76	1,47
Pest	0,13	0,65	1,17	1,85	1,98	1,84
Somogy	0,12	0,57	1,04	1,57	2,47	2,35
Szolnok	0,19	0,60	1,07	1,60	2,07	1,88
Tolna	0,06	0,29	0,73	1,27	2,26	2,21
Vas	0,20	0,43	1,10	1,43	1,80	1,61
Veszprém	0,50	0,99	1,42	1,84	2,38	1,88
Zala	0,13	0,52	1,02	1,87	1,89	2,18

* Az előfizetések száma az adott évben, a népességszámra (1980) vetítve.

** Az előfizetések számának növekedése 1979–83 között, a népességszámra (1980) vetítve.

mutatja. Itt magas szintről jutottak országosan a legmagasabbra; és ugyancsak Szeged hatására kell gyanakodnunk. A két megye közti különbséget – főleg az induló szintben – azonban önmagában még nem magyarázza meg a nagyváros; egyéb hatásokat is fölfedezni vélünk, főként induló szintjében. A harmadik típust Tolna megye képviseli: alacsony induló szintről ugyancsak országosan kiemelkedő szintre jutott. Itt azonban nem játszott közre a nagyváros hatása, sem az induláskor, sem menet közben. Itt tehát a terjedés *más okait kíváncsian keresni*. (Például Paks gyors felfutását.) Végül Komárom megye lehet a negyedik példa, amely az országosan legmagasabb induló szintről jutott országosan ugyancsak magas helyre az előfizetések relatív elterjedtségében. Itt egyetlen nagyváros hatása sem mutatható ki (mert nincs), viszont közre játszhat a főváros és a kiváló közlekedés.

Hogy kutatási kérdéseinket plasztikusabbá tegyük, állítsuk Baranyát Vas megyével párba. Vasban, ahol az indulási szint magas volt, alacsony dinamika és meglehetősen alacsony 1983-as szint jött létre. *Pécset, úgy tűnik, Szombathely nem helyettesítheti*. Csongrádot Hajdú-Biharral vetjük egybe (nagyjából azonos induló szint), hogy újóláramutassunk: Szeged hatása erőteljesebb Debrecenénél. Komáromot a szomszédos Győr-Sopronnal párba állítva, alighanem kifejezettebbé válik a főváros közelségének hatása. Végül, Tolna és Szabolcs-Szatmár különbségét elemezve – figyeljünk az induló szint igen nagy különbségére, valamint az 1983-as szint ugyancsak nagy különbségére és a dinamikát mutató terjedési indexre is! – fel kell figyelniük *olyan tényezőkre meglétére is, amelyek sem a főváros közelségével, sem az*

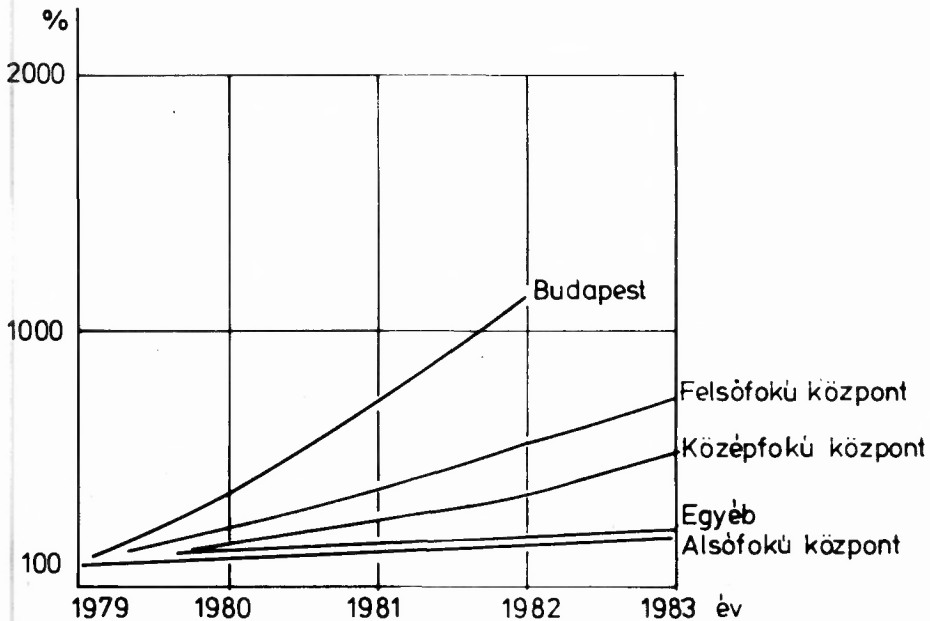
Az előfizetések számának megoszlása településkategóriánként, az összes százalékában, 1979–83

5. táblázat

Településkategóriák	1979	1980	1981	1982	1983
Felsőfokú központok*	47	45	45	49	59
Középfokú központok	31	29	27	25	20
Alsófokú központok	17	18	18	17	19
Egyéb	5	8	10	9	8
Összesen:	100	100	100	100	100

Megjegyzés: *Budapesttel

Az előfizetések növekedésének mértéke
településkategóriák szerint
1979 - 100

3. ábra

ipari fejlettséggel, sem kiemelt felsőfokú központtal nem magyarázhatók. Alighanem itt rejlik az innováció terjedésének igazi kérdése.

Végül kiegészítésképpen bemutatjuk az előfizetések alakulását településkategóriánként.¹⁰ (5. táblázat) Ami a felsőfokú központok részesedését illeti, az előfizetések 60 %-át lehetett itt észlelni. Erősebbé vált az egyéb kategóriájú települések szerepe is (1981-ben volt a legjelentősebb). Viszont elgondolkodtató a közép- és alsófokú központok előfizetési részesedésének fokozatos háttérbe szorulása: négy év alatt az alsófokú központok 4, a középfokúak 11 százalékpontot veszítettek! Ez az adatsor azt a föltételezésünket erősíti, hogy *azokban a megyékben magas az előfizetések száma és dinamikus a változása, ahol felsőfokú központok vannak*; s jelentős középfokú központokkal rendelkező megyék a ranglistán visszaszorulhatnak. Ez is magyarázat lehet az észak-alföldi régió bizonyos hátrányára.

A növekedés ütemét tekintve — ebben a csoportosításban is — Budapest viszi el a pálmát. (3. ábra) A felsőfokú központok egyenletesebben, a középfokú központok előfizetései kis gyorsuló töréssel, de hasonlóan növekedtek. Ez egy második növekedési csoport lehet. Végül, ami a növekedés ütemét illeti, nem mutatható ki különbség az egyéb kategóriájú települések és az alsófokú központok között. De ha igen, egy hajszálnyi különbség mégis az egyéb kategória javára látszik.

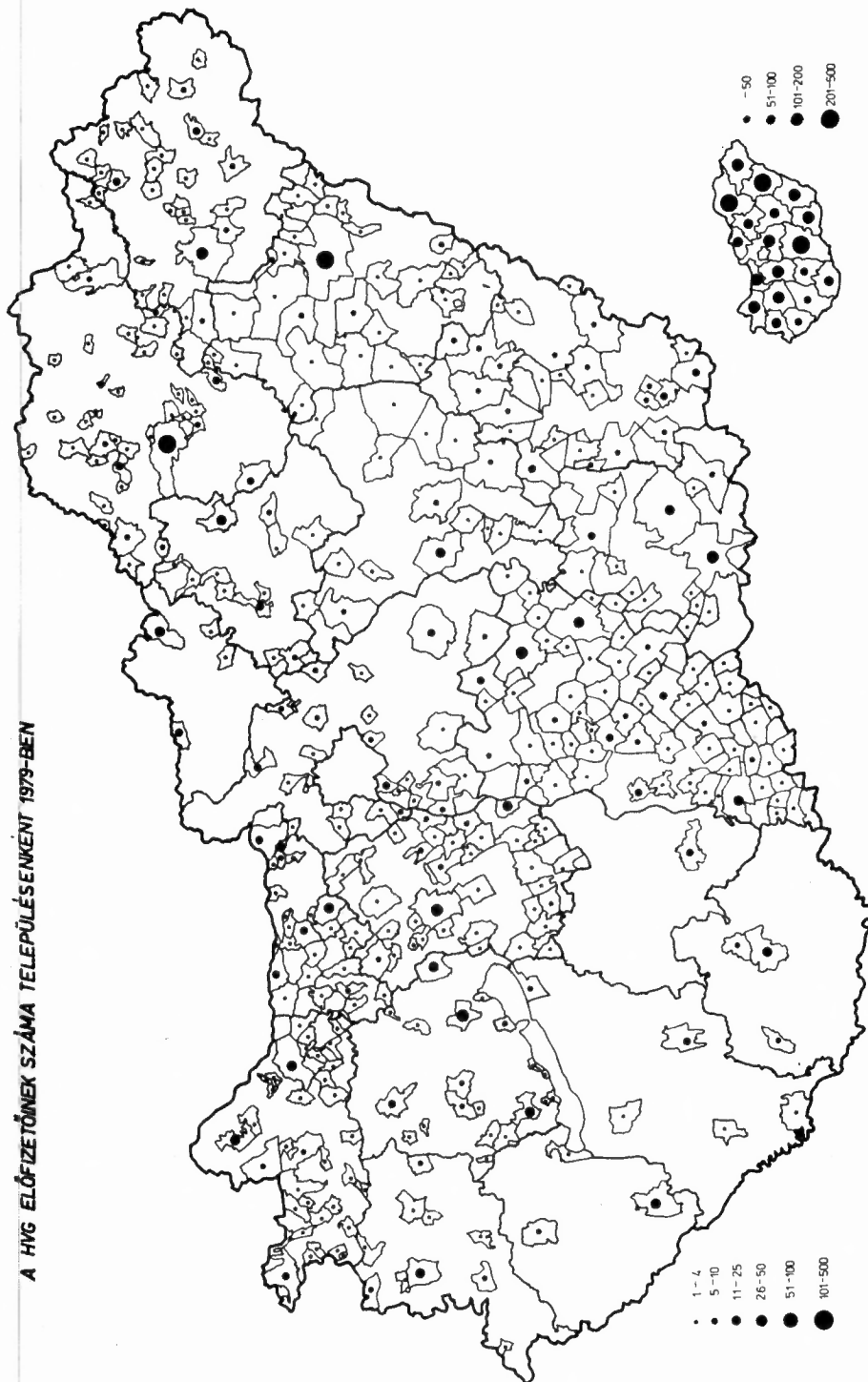
III. Előfizetések térségenként, településenként

A megyék enlített négy csoportját — alacsony szintről lassan fejlődő, alacsony szintről dinamikusan fejlődő, magas szintről lassan, illetve magas induló szintről is dinamikusan fejlődő — csak akkor tudjuk részletesebben magyarázni, ha az előfizetések elterjedtségét, illetve terjedését településenként figyelembe vesszük. E településsoros adatokból, ha térképre visszük őket, az ország sajátos térségei, körzetei rajzolódnak ki. E térségek a kulturális magastartásváltozás szempontjából kitüntetetten előnyösek, hátrányosak. Alább ezeket a térségeket, illetve ezt a településenkénti megközelítést fogjuk bemutatni.

Háromfajta térképpel dolgozunk. Legfontosabbnak az előfizetések abszolút számának változását tekintettük (lásd az 1–2. térképet). Az ezen térképeken kirajzolhatónak vélt tendenciákat azonban alkalmanként ellenőriztük, mivel a település-nagyság zavarhatja az előfizetésekről alkotott összképet (mint látni fogjuk, nem túlzottan zavarja mégsem). Ezért kiválasztottunk három mintaévet, elsősorban azokat, amelyekben — 1. ábránk tanúsága szerint — tendenciaszerű változást véltünk fölfedezni az előfizetések alakulásában. Ezekben az években elkészítettük az előfizetések viszonylagos elterjedtségének településsoros megoszlását is; természetesen csak az osztályközöket tüntettük föl. (A 3. térképen a legjellegzetesebbnek ítélt 1983-as évet mutatjuk be.) Végül térképre vittük az előfizetések terjedésének dinamikáját is (4. térkép). Ez a térkép abban segíthet, hogy közelebbről és más aspektusból (dinamika) is ellenőrizhessük kiemelkedően jónak vagy kiemelkedően kedvezőtlennek talált településeinket, térségeinket.

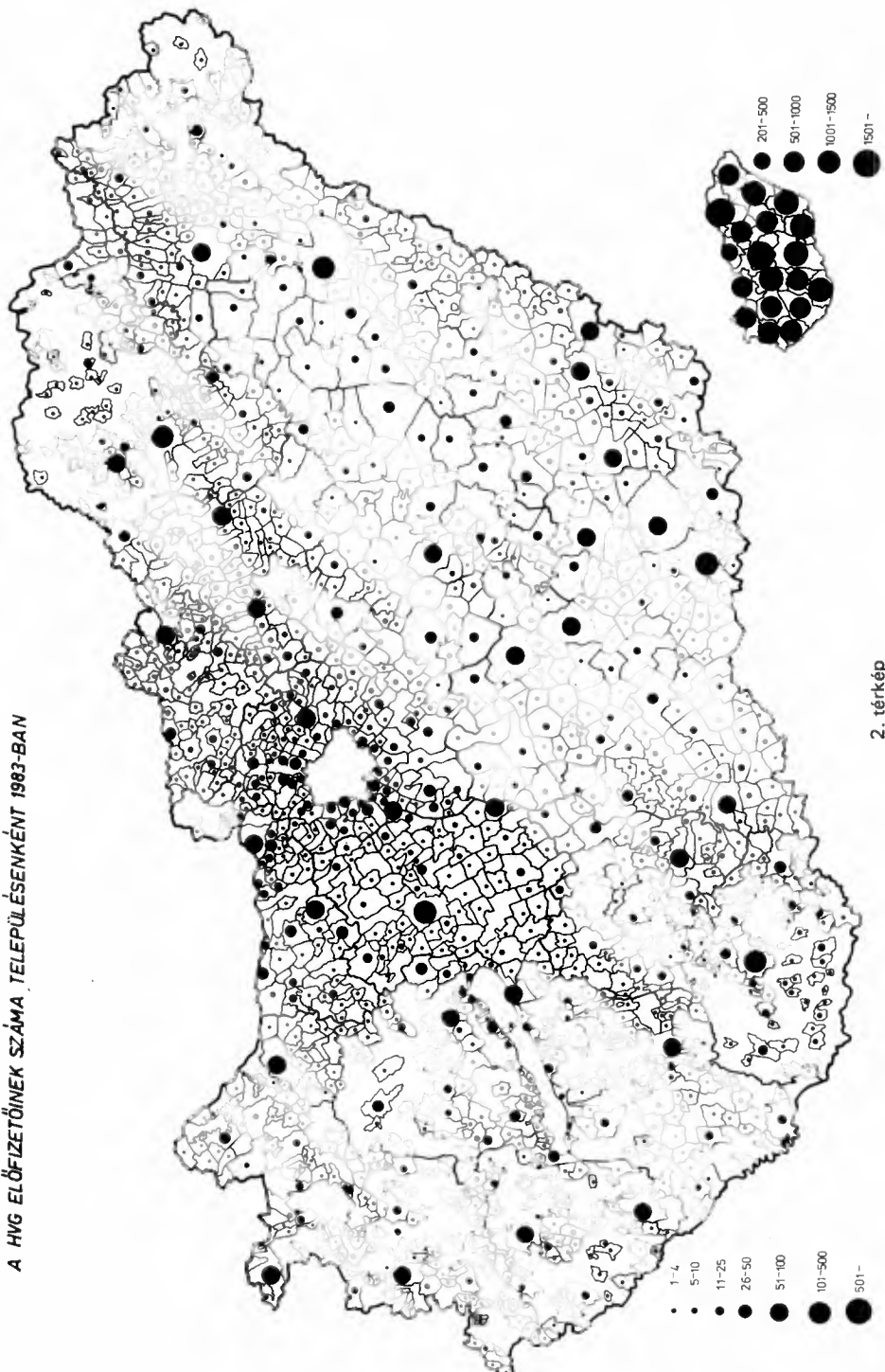
Ha az előfizetések megjelenését egyfajta innovációnak tartjuk a kulturális

A HVG ELŐFIZETŐINEK SZÁMA TELEPÜLÉSENKÉNT 1979-BEN

1. térkép

A HVG ELŐFIZETŐINEK SZÁMA, TELEPÜLÉSENKÉNT 1983-BAN

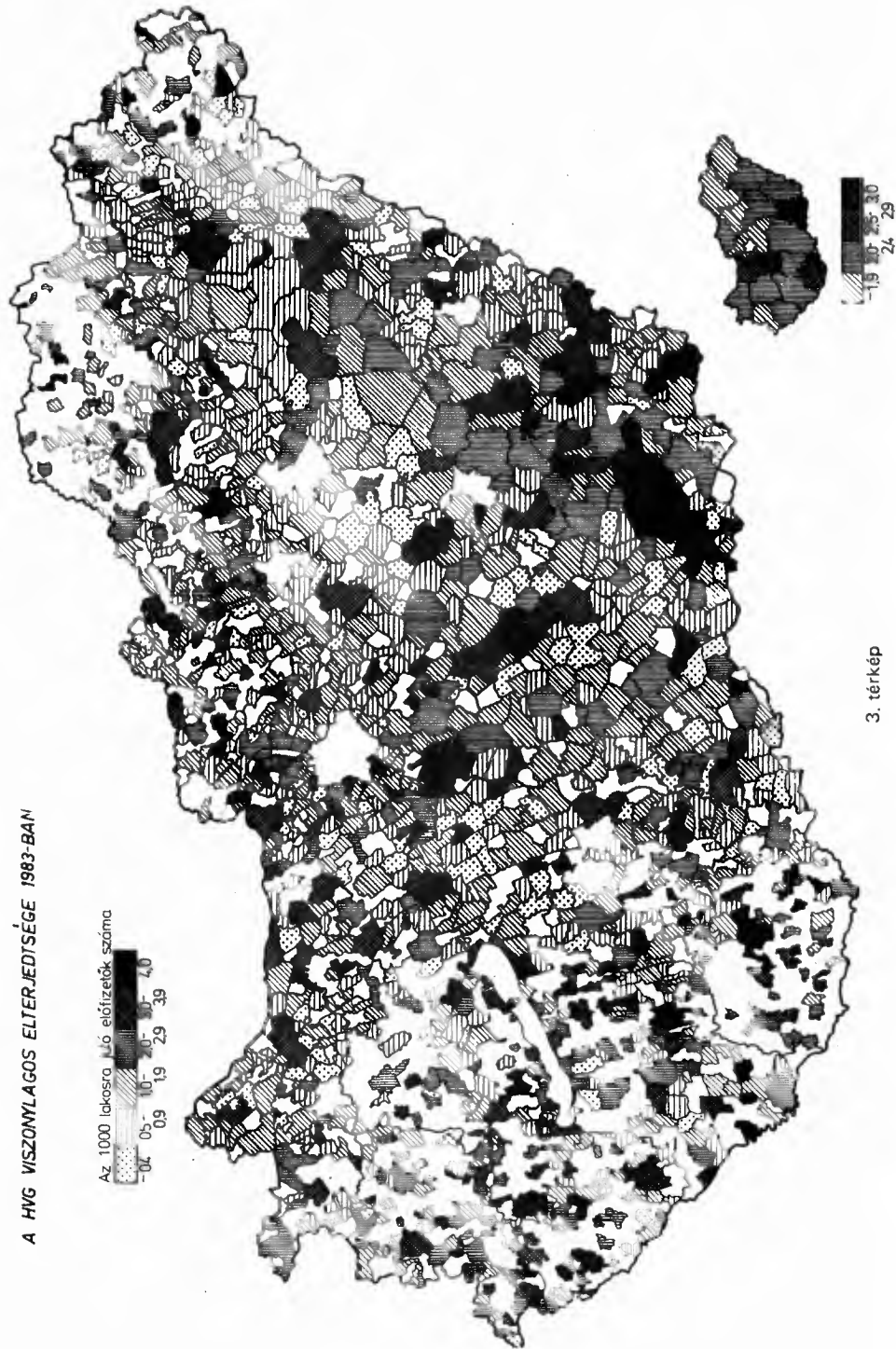
magatartások köréből, akkor az *1. térkép* alapján ennek az *innovációnak egy jellegzetesen hierarchikus terjedését véljük fölfedezni*. Legalábbis a Duna-Tisza közén, valamint a Dunántúlon egyértelműnek látszik a kép. Mintha három sugárnyalábot rajzoltunk volna föl; egyet dél-délkeleti, egyet északnyugati, egyet pedig délnyugati irányban. Az északnyugati és a dél-délkeleti „sugárnyaláb” kifejező; a délnyugati nagyjából a Balaton magasságában megtörik. Halványan egy negyedik terjedési vonal is dereng, mégpedig északkelet felé. (Emlékeztetünk: ezek a fő közlekedési vonalak — négy közülük —, amelyek a fővárost négy vidéki nagyvárosunkkal, Székesfehérvárral, Győrrel, Szegeddel, illetve Miskolccal kötik össze.) A *2. térképen* fölfedezni véljük ennek a sugaras terjedésnek a folytatását is. A dél-délkeleti terjedés kelet-délkelet felé szétterül. Az északnyugati terjedés továbbra is meglehetősen határozottan kivehető. A délnyugati terjedés a Balaton déli oldalán hosszabbodik meg, elérve Somogy megye déli határszélét. Sajnos, ez az északkeleti vonal továbbra is kevésbé kivehető, alig összefüggő.

Ha a hierarchikus terjedésnek ez a látszata igaz, akkor *vannak jellegzetes területek, amelyek kimaradnak a terjedésből*, illetve leglassabban telítődnek. Az *1. térkép* tanúsága szerint két ilyen „fehér foltja” van az országnak: a Dunántúl nagyobbik fele, de mindenekelőtt az ún. dél-dunántúli régió megyéi; valamint az észak-magyarországi régió az Alföld középső részével. A fehér foltok értelemszerűen fokozatosan zsugorodnak, de továbbra is körülhatárolhatók. Öt év múlva is (*2. térkép*) látszik, hogy — furcsa mód — a Bakony északnyugati lejtője, Pápa térsége, valamint Baranya a Dunántúlról azok a foltok, amelyekben még mindig nem találunk előfizetőket. Az észak-magyarországi régióból a volt Abaúj és Zemplén, valamint Szatmár — főként a határszél — „állt ellen” legtovább.

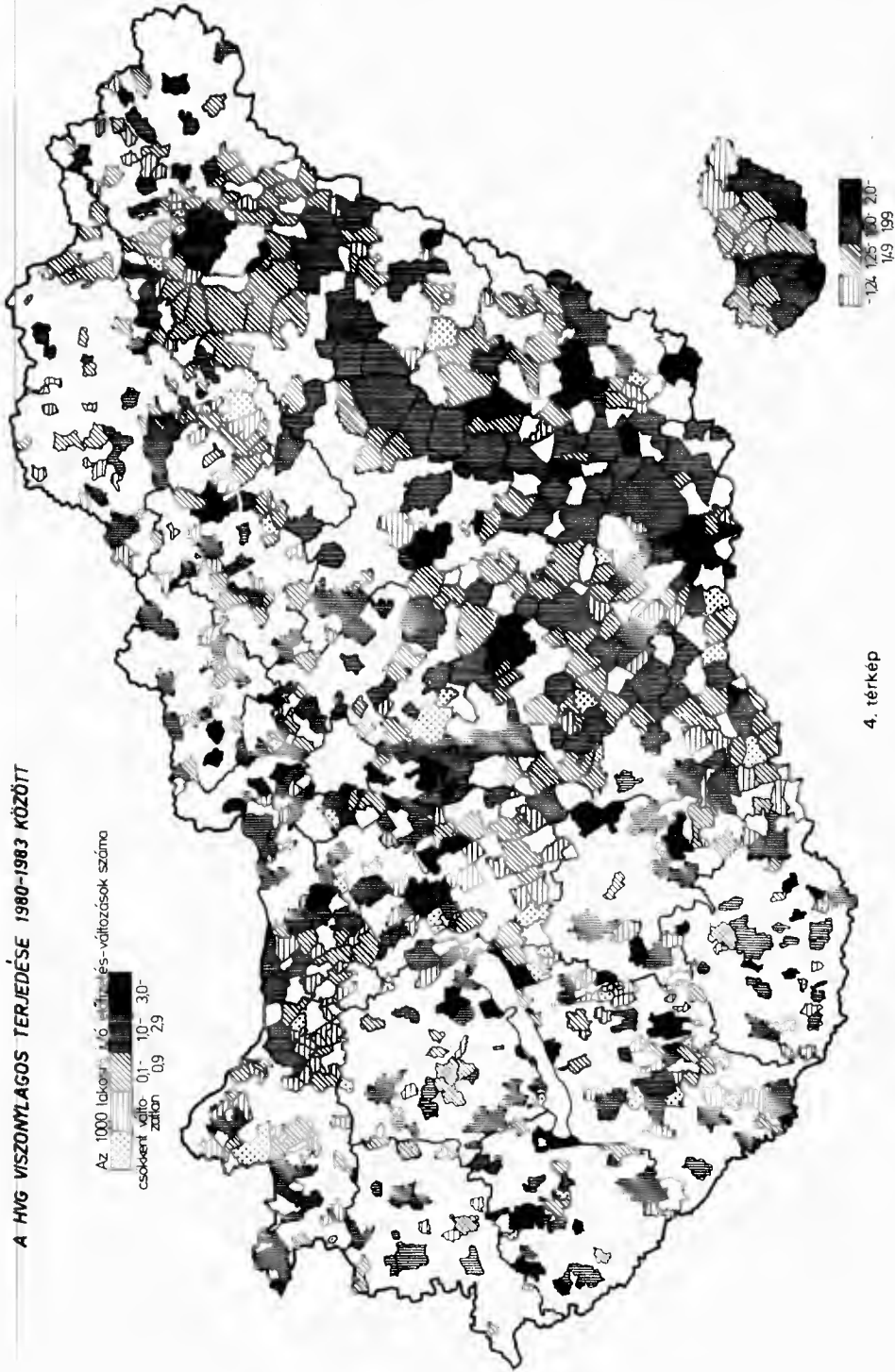
Ezek lennének tehát az innovációval szemben legkedvezőtlenebb környékek? Persze, csak az előfizetések terjedéséről beszélhetünk; ne tagadjuk azonban, hogy — Pápa térségének kivételével — a kép kielégíti a szokványos elvárásokat. A jelölt peremvidékek csaknem mind aprófalvasok, az aprófalvas térség valamennyi társadalmi, gazdasági hátrányával. Nem volna csoda, ha többek között egy kulturális innováció számára is ezek volnának a legnehezebben hozzáférhetők. Mielőtt azonban a hierarchikus terjedésre, illetve az abból kimaradt térségekre végleg igent mondanánk, hipotézisünket a viszonylagos elterjedtséget ábrázoló térképekkel ellenőrizhetjük. A *3. térkép* szerint eléggé egyértelműen körülhatárolhatók a már említett térségek, hiszen ha nincs előfizetés, ezen a különféle mutatók alkalmazása mit sem változtat. A viszonylagos elterjedtséget mutató térkép azonban színezi a dunántúli lemaradásról alkotott eddigi képünket: jól látható ugyanis, hogy *aprófalvas körzetekben jelentős „előfizetési göcök” formálódtak ki*, miközben az alföldi és Duna melléki nagyfalvas térségekben azért az elterjedtség mégiscsak viszonylagos.

Visszatérve *1. térkép*ünkhöz, most rámutatunk egy olyan jelenségre, amely ellentmond a hierarchikus terjedésről alkotott fönti véleménynek. Az Alföld keleti részéről, zömmel Biharról és a Hajdúságról van szó, részben Békésről is. Ezek a területek valamennyi térképünk tanúsága szerint mintegy „magukat generálják”, azaz lát-szatra nem tudunk egyenest húzni az előfizetések itteni elterjedtsége és a főváros közé. Azt mondhatnánk tehát, hogy itt *olyan „innovációs göcöt” találtunk, amely*

A HVG VISZONYLAGOS ELTERJEDTISÉGE 1983-BAN

A HVG VISZONYLAGOS TERJEDÉSE 1980-1983 KÖZÖTT

4. térkép

nem a főváros közelsége, a vele való területi kapcsolat révén fogadta be ezt a kulturális innovációt.

De igaz-e ez? Nézzük ismét a viszonylagos elterjedtség mutatószámainak megoszlását (3. térkép). A szolnoki, bihari és hajdúsági nagyfalvak, különösen pedig a békési konurbáció jellegzetesen kiemelkedik. Tekintsük tehát egyelőre ezt a kelet-délkeleti térséget egyfajta „innovációs gócnak” (persze csak a HVG szempontjából). A viszonylagos elterjedtség térképének tanulmányozása azonban azzal az eredménnyel jár, minthamáshol is volnának effajta „gócnak”. Mindenekelőtt Szeged és vidéke, valamint az egykori Bács megye látszik ilyennek. Holott valójában „innovációs góc” egyedül Budapest lehet a HVG esetében. A többi térség, ahol magas az abszolút vagy relatív telítettség, egyszerűen csak a terjedés előrehaladott stádiumát képviseli. Feltehetően a kedvező adaptációs körülmények és a véletlen összegeződő hatására.

E „gócnak” dinamizmusát más oldalról a viszonylagos terjedési mutató területi megoszlásával is ellenőrizhetjük (4. térkép)¹¹. E térképek megerősítik azt az előbbi véleményünket, hogy *elsősorban a délföldi és az északalföldi régió megyéi voltak az elmúlt esztendőkből dinamikusak*. A Dunántúlon viszont jobbra a megyeszékhelyek emelkednek ki; és csak Komárom, valamint Győr-Sopron megye látszik jelentős kivételnek. A térkép a csökkenéseket is tartalmazza. Fölhívjuk a figyelmet arra, hogy míg a dél-alföldi térségekben a csökkenések általában „zárványszerűek” – többé-kevésbé dinamikus előfizető települések fogják közre őket –, addig a dunántúli csökkenések magukban állnak, és egyszerűen rontják a Dunántúlról kialakítható összképet. Itt visszatérünk Tab és vidékére, meg a hozzá hasonló, imént „innovációs gócnak” föltételezett térségekre, hogy rámutassunk: minden valószínűség szerint efemer jelenségről volt szó. A 4. térkép tanúsága szerint ugyanis ennek a vidéknek az előfizetése nem nőtt, ellenkezőleg, csökkent.

Beszélhetünk-e tehát a HVG előfizetésének hierarchikus, illetve – ellenkezőleg – körkörös (szomszédsági) elterjedéséről? Nem számítva most a két „ideáltípus” társadalmi-kulturális kötöttségeit – más-más földrajzi és társadalmi-gazdasági kontextusban figyelték meg, és alakították ki őket – kérdés, vajon egy központi lap előfizetése terjedhet-e másképp, mint az ország szellemi (és kiadói) központjából kiindulva. Ami természetesen nem kell értelemszerűen azt jelentse, hogy a fővárostól mért földrajzi távolság mértékében törvényszerűen növekedni, illetve csökkenie kell például a lap előfizetőinek. E meggondolásokkal együtt azt mondhatjuk, hogy *északnyugatra, illetve délkeletre eléggé egyértelműen hierarchikus modell szerint figyelhetjük meg a terjedést*. Találtunk olyan térségeket – mindenekelőtt az Alföld dél-délkeleti részét –, amelyben *körkörös terjedési modell jobb magyarázatot adhat*. Viszont a Dunántúl jelentős részén a terjedést nem tudtuk modellbe foglalni. Emellett *találtunk tartós „fehér foltokat”* ott is, ahol számíthattunk rá – az ország aprófalvas peremvidékein –, de ott is, ahol erre alig számítottunk (a Dunántúl északi felén).

Az észlelt különbségek magyarázatát abban látjuk, hogy míg az *Alföld déli és keleti részeiben vannak ún. regionális szellemi központok*, amelyek kisugárzó hatása a főváros közelségétől függetlenül is érvényesülhet, addig a Dunántúlon ilyen szellemi központ, úgy tűnik, legalábbis ebben a vonatkozásban még nem alakult ki. (Elgondolkodtató például, hogy Szeged előfizetései mennyivel dinamikusabban alakul-

tak, mint, mondjuk Pécsé). Ott, ahol közepes méretű települések alkotják a dunántúli térséget, ez a hatás különbözőképp egyensúlyozható ki. (Tab és vidéke a példa rá, hasonló példákat érdemes még – a további kutatás céljából is – gyűjteni.) Ott azonban, ahol aprófalvas vidék veszi körbe a szellemi központot, és az nem sugározza rájuk hatását, a fejlődés tartósan visszamarad. Erre Pécs és Baranya sajátos viszonya lehet a példa.

Az ország északi felében más a helyzet. Az észak-dunántúli régióknak nincs ugyan szellemi kisugárzó központja, de a főváros közelsége, valamint számos nagyobb városa jól segíti az előfizetések terjedését. (Ez a helyzet egyébként, nagyjából Székesfehérvár magasságában a Fejér megyei településekkel is.) Viszont az észak-magyarországi régióban, ahol valójában Miskolcnak volna regionális szellemi központ szerepe, ez a hatás látnivalóan nem érvényesül. Nógrád esetében mintha a főváros közelsége sem segítene. Abaúj és Zemplén megyék egykori területei nem kapcsolódnak Miskolc kisugárzó hatásához; Szatmár falvai pedig mintha Nyíregyházától esnének távol (amely maga sem eléggé tudja a szellemi regionális központ szerepét betölteni).

IV. Összegzés

A szakirodalom tanulságait is figyelembe véve saját kutatási eredményünket a következőkben foglalhatjuk össze. *Az előfizetések elterjedtségét befolyásolja, hogy az előfizetők milyen távol laknak a fővárostól*; de teljesen egyértelműen nem határozza meg. *A főváros messzeségét kiegyenlíthetik vagy legalábbis enyhíthetik ún. regionális szellemi központok*; ezek hiánya viszont a főváros távolságának hatását valósággal megsokszorozza. A megyék előfizetéseinek elemzése alapján őket négy típusba tudjuk sorolni. Az egyik típus alacsony előfizetési szintről kis dinamikával fejlődött tovább, a második típusba tartozók viszont alacsony induló szintről fejlődtek alacsony dinamikával, míg a negyedik típusba olyan megyék tartozhatnak, amelyek magas induló szintről jelentős dinamikát mutattak. Úgy találtuk, hogy *az induló szintben elsősorban a települések nagysága játszik közre* (és még egyéb, föl nem derített társadalmi tényezők), *a dinamikában viszont a szellemi központ kisugárzó hatása*. Ez lehet a főváros, ennek közelsége; de lehet egy-egy regionális központ elérhető volta is. Néhány sajátosságot viszont csak tüzetesebb társadalomkutatás deríthet föl; így például a Csongrád megyei települések magas induló előfizetéseit (Szeged nélkül is), vagy a Tolna megyei falvakban tapasztalható gyors előfizetés-terjedést.

Az előfizetések elterjedtsége és terjedési dinamikája alapján látszólag *el tudunk határolni néhány „innovációs gócot” az országban. Másfelől el tudunk különböztetni olyan térségeket, amelyek ebből az innovációs folyamatból kimaradtak*. Ilyen térségeknek találtuk a Dél-Dunántúl aprófalvas területeit, elsősorban Baranyában, az észak-dunántúli régióban pedig Pápa vidékét. Az észak-magyarországi régióban a volt Abaúj és Zemplén települései látszanak ilyeneknek; Magyarország keleti csücskében pedig a szatmári falvak. Ezek alapján úgy gondoljuk, hogy különösen az észak-dunántúli elmaradás, valamint a dél-alföldi „innovációs gócok” igényelnének behatóbb

vizsgálatokat. Hasonlóképp fölhívjuk a figyelmet néhány másodlagos, inkább közvetítő jelentőségű környékre, mint a Somogy megyei Tab és vidéke, Tolna megye már említett gyors felfutása és így tovább.

Végül szeretnénk hangsúlyozni, hogy az itt felsorolt megállapítások inkább egyfajta munkahipotézisek, mint minden oldalról megbízhatóan igazolt állítások. Úgy látjuk, hogy ehhez további kutatásokra volna még szükség a következő területeken:

- a mutatók finomítása, új mutatók bevonása az elemzésbe, új mutatók képzése;
- újabb statisztikai eszközök használata, kiterjesztésük nagyobb mintaterületre (akár egy országos elemzés keretében is);
- valamint a kérdésessé tett esetek tüzetesebb esettanulmányyszerű vizsgálata a már többszöri emlegetett *ecological fallacy* lehetséges mértékű kiküszöbölése végett is.

JEGYZETEK

1. A tanulmány az innovációk területi terjedését vizsgáló MTA-kutatás részeként született. A teljes kézirat megtalálható az MTA Regionális Kutatások Központja, illetve az Oktatókutató Intézet dokumentációjában.
2. T. HÄGERSTRAND: Aspects of the spatial infrastructure of social communications and the diffusion of information. *Regional Science Association Papers* 1966, pp. 27–42; E. M. ROGERS, F. F. SHOEMAKER: *Communication of Innovations*. New York: Free Press 1971; R. R. SIELING et al.: *Studies in the Diffusion of Innovation*. Saint Louis: The Ohio State University 1975; L. A. BROWN: *Innovation Diffusion*. London: Methuen 1980. A szakirodalom egy teljesebb áttekintését közli FORRAY R. KATALIN, KOZMA TAMÁS szerk.: *Oktatóökológia*. Oktatókutató Intézet 1986, 254–261.
3. J. ROBINSON: The ecological fallacy. *American Sociological Review* 1951, pp. 15–32.
4. *Oktatóökológia* pp. 256–258, illetve 259–261.
5. Köszönettel tartozunk a Posta Központi Hírlap Irodának, amely – országos és megyei hálózata révén – segítséget nyújtott az adatok begyűjtéséhez, ill. összegezéséhez.
6. ENYEDI GYÖRGY (MTA Regionális Kutatások Központja) tanácsa alapján. Az egész földolgozáshoz adott további javaslatait is ehelyütt szeretném megköszönni.
7. Később javítottuk a mutatóinkat, és az 1980–83 közötti előzetesek különbségeivel számoltunk. A problémát ez sem oldotta meg, bár a mutató értékének eloszlása országosan így egyenletesebbé vált. Kutatásunk egyik eredményeként elővételezhetjük, hogy újabb, jobb terjedési mutatót szükséges a továbbiakban, ill. hasonló kutatásoknál használni.
8. KOZMA TAMÁS: Szellemi életünk regionális központjai. *Magyar Tudomány* 1983/3. pp. 181–194.
9. DEÁK ZS. – FORRAY R. K. – KOZMA T. – RÉPÁSSY H. – VÁMOS D.: A felsőoktatási hálózat fejlesztésének területi-társadalmi feltételei. *Tervezéshez kapcsolódó kutatások* 65. (Oktatókutató Intézet 1983.)
10. A településkategóriákba soroláskor a KSH területi számjelrendszerét használtuk föl, amit OTTIR elnevezésű adatbázisunkba építettünk bele. Itt csak a legfontosabb kategóriákkal dolgozunk.
11. Vö. erről a *Békési Élet* 1978. XII. évfolyamának vitáját, valamint TÓTH JÓZSEF szerk.: *Mezőberény – a helyét kereső kisváros*. Békéscsaba 1980, pp. 177–186.

TAMAS, KOZMA:

THE SPATIAL DIFFUSION OF A CULTURAL INNOVATION

(Summary)

The paper contains the results of a study on the spatial diffusion of a Hungarian popular professional magazine the *Heti Világgazdaság* or HVG (World Economical Weekly) which is published in Budapest from 1978. The findings can be summarized in the light of relevant literature as follows:

The spatial expansion of subscriptions is influenced, though not definitely determined, by the distance of subscribers' homes from the capital. The so-called regional intellectual centres may counterbalance, or at least lessen, the effect of remoteness from Budapest but their absence virtually multiplies it.

The 19 counties of Hungary were grouped — on the basis of their initial subscription rates and subscription dynamics — into four classes:

- the first class demonstrated a slow development from a low level of subscription rate;
- the second moved from a low level upwards at a rapid pace;
- the third class of counties shifted from a high level with little dynamics; and finally
- the fourth group displayed high levels of both subscription rate and dynamics.

The initial subscription rate was found to be influenced significantly by the population size of settlements (and other, yet undisclosed, social factors) while its dynamics could be related to the 'irradiation' effect of intellectual centres: either the vicinity of the capital or the accessibility of a regional centre. Certain extreme cases like the high initial subscription rates in Csongrád county (even without the regional centre Szeged) or the rapid diffusion of subscriptions in the villages of Tolna county need further thorough investigations.

It was apparently possible to identify some 'innovation centres' within Hungary on the basis of the spatial extent and the diffusion dynamics of subscriptions. *Areas which were left out of this innovation process could also be identified.* Such areas were found in the regions of small villages within South-Transdanubia, firstly in Baranya county as well as in North-Transdanubia, around Pépa. In North-Hungary, the settlements of Abaúj and Zemplén while in the eastern end the villages of Szatmár seem to be in a similar situation. Further in-depth research is therefore thought to be required into the backwardness in North-Transdanubia and into the 'innovation centres' in South-Alföld. Similarly, it is necessary to call the attention to certain 'secondary' regions which are important in the transmission of innovation e.g. Tab and its environs in Somogy county or Tolna county which was already mentioned for the rapid innovation diffusion there.

Translated by Eta Daróczy

КОЗМА, ТАМАШ:

ТЕРРИТОРИАЛЬНОЕ РАСПРОСТРАНЕНИЕ КУЛЬТУРНОЙ ИННОВАЦИИ

(Резюме)

Принимая во внимание и выводы из специальной литературы, результаты наших исследований могут быть суммированы в следующих. *Распространение абонирования несколько зависит от расстояния местожительства абонентов от столицы, однако, зависимость не строго определенная. Дальность столицы может быть выровнена или, по крайней мере, смягчена т. н. региональными интеллектуальными центрами; отсутствие же последних словно умножает влияние дальности столицы. На основе подписок на еженедель-*

ник „Хети Вилаггадшаг” (Мировая экономика за неделю) медье могут быть зачислены в четыре типа. Первый тип медье развивался с нижнего раннего уровня с небольшой динамикой, а второй – также с нижнего начального уровня с большой динамикой. Для медье третьего типа характерен высокий первоначальный уровень и последующая медленная динамика, в то время как четвертый тип развивался с высокого исходного уровня со значительной динамикой. Выяснилось, что *в исходном уровне в первую очередь играет роль величина поселения* (а также и другие, до сих пор еще не определенные общественные факторы). *А динамика в основном зависит от влияния излучения интеллектуального центра.* Влияние может оказать сама столица, ее близость, а также доступность какого-нибудь регионального центра. Некоторые особенности могут быть выявлены только более подробным социальным исследованием, как, например, высокий исходный уровень абонирования в поселениях медье Чонград (не считая даже город Сегед), или, высокий темп распространения подписки в сельских поселениях медье Тольна.

На основе распространения абонирования и динамики его диффузии видимо удалось *определить в стране некоторые очаги инновации.* С другой стороны, стало возможно *разграничить такие пространства, которых не коснулся процесс инновации.* Такими оказались территории Южного Дунантуля с характерно мелкими деревнями, в первую очередь в медье Баранья, далее, окрестность города Папа в регионе Северного Дунантуля. Ситуация кажется подобной в случае поселений бывших медье Абауй и Земплен в Северной Венгрии, а также для сел района Сатмар в восточном уголке страны. На основе всего этого думается, что более детальные исследования требуются для изучения отставания в Северном Дунантуле, далее, для анализа „очагов инновации” в Южном Альфёльде. Заслуживают внимание некоторые вторичные, скорее посреднические пространства, как поселение Таб и его окрестность в медье Шомодь, а также упомянутый быстрый прогресс в медье Тольна, и т. д.

Перевел: Тамаш Бауко